

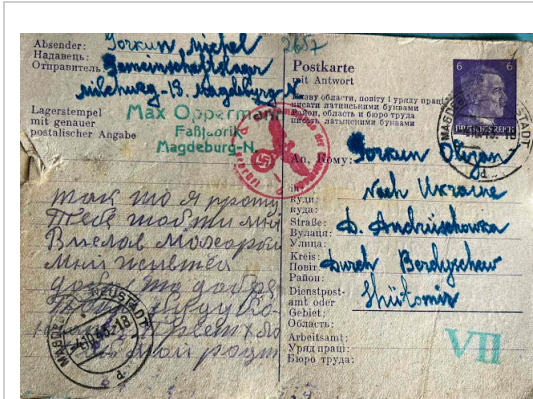
Депортація населення Житомирщини на примусові роботи до Німеччини (1941–1944 роки)

Чисельність депортованого українського населення на примусові роботи до Німеччини

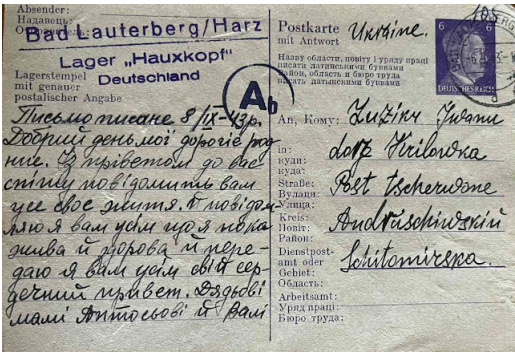
У роки Другої світової війни нацисти здійснювали масове примусове переміщення трудових ресурсів із окупованих територій до Третього Райху. Після провалу «бліцкригу» та переходу до затяжної війни на Сході нацисти уже в останні місяці 1941 року зіткнулися з дефіцитом робочої сили в самому Райху. Для розв'язання цієї проблеми було започатковано програму переміщення «трудових ресурсів» (місцевих чоловіків та жінок переважно віком від 16 до 55 років) із окупованих східних територій для їх використання у промисловості та сільському господарстві. Найбільший відсоток таких осіб («остарбайтери», або «робітники зі Сходу», як їх називали окупанти) було переміщено з окупованої України – загалом 2,4 млн. Із території Житомирської області з кінця 1941 року до початку 1944 року до Німеччини було відправлено 75 535 осіб (із них станом на 1 квітня 1946 року повернулося лише 50 328 осіб).

Початок переміщення «трудових ресурсів» із Житомирщини

Серед населення Житомирської області пропагандистська кампанія із добровільного набору на роботи до Німеччини розпочалася наприкінці 1941 – на початку 1942 років. Через численні газети, плакати, листівки, а пізніше й через радіо, кінохроніку та деякі форми усної пропаганди жителі окупованих територій запрошувалися на працю в Райх, яка нібито мала матеріально забезпечити як самих працівників, так і їхні сім'ї. Не маючи реального уявлення про ставлення нацистів до «трудових ресурсів» зі Сходу, частина осіб із Житомирщини наприкінці 1941 – на початку 1942 років, піддавшись на пропагандистські заклики, виявила бажання добровільного від'їзду на роботу. Зокрема, у Житомирі перша група остарбайтерів була відібрана для відправки біржею праці 9–10 січня 1942 року.

Листівки українських остарбайтерів з Німеччини до своїх родичів на Житомирщині (Державний архів Житомирської області, фонд Р-4931)

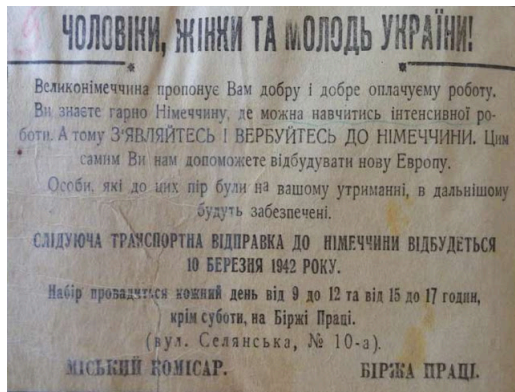

Кількість добровольців, спрямованих до Німеччини в цей час, не могла забезпечити потреб нацистів у робочій силі. Тому 26 січня 1942 року господарський штаб німецького командування на Сході у секретній інструкції вимагав: «Якщо число добровольців не виправдає сподівань, то згідно з наказом під час вербування необхідно застосовувати найбільш строгі заходи». По суті, ця вимога передбачала перехід до примусовості у проведенні трудових мобілізаційних заходів серед населення окупованих територій.

Перехід до примусових масових мобілізаційних кампаній

20 квітня 1942 року головний уповноважений з використання робочої сили Фріц Заукель розіслав німецьким урядовим та військовим органам таємну «Програму головного уповноваженого з використання робочої сили». У документі відзначалося: «Конче необхідно використовувати в окупованих радянських областях наявні людські резерви. Якщо не вдасться добровільно залучити потрібну робочу силу, то необхідно негайно приступити до мобілізації і примусового підписання індивідуальних зобов'язань». Уже в березні 1942 року на Житомирщині нацисти започаткували примусові масові переміщення населення на роботи до Німеччини. Нерідко такі акції, які проводилися гітлерівцями, перетворилися на масові облави на місцевих жителів. У жовтні 1942 року нібито під виглядом колгоспних зборів окупанти зібрали жителів двох сіл Ярунського району й таким чином «мобілізували» 250 селян; 29 жовтня 1942 року у Звягелі та 14 й 16 листопада 1942 року у Бердичеві відбулися облави в кінотеатрах. Особливо масштабними нацистські «полювання» за робочою силою стали із квітня 1943 року.

Основні способи ухилення від депортації

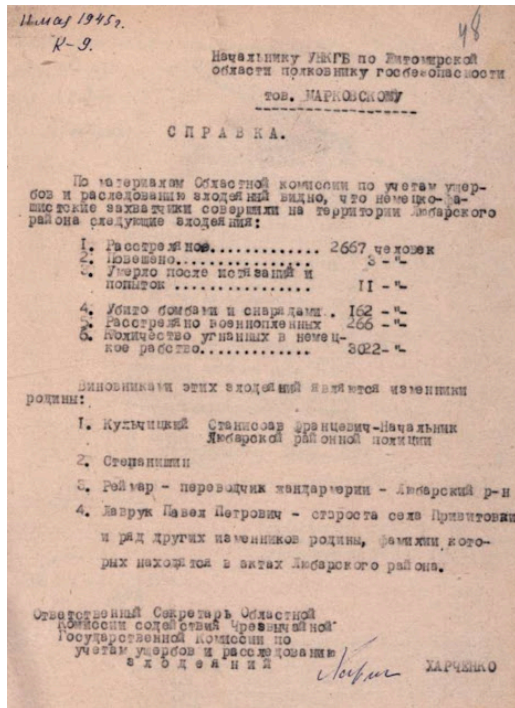

Оголошення про набір на роботи до Німеччини мешканців Житомира (Державний архів Житомирської області, газетний фонд, газета «Голос Волині» від 4 березня 1942 року)

Для місцевого населення відправка на роботу до Німеччини сприймалася як вирок, тому багато хто намагалися від неї ухилитися. Чи не найпоширенішою формою спротиву стали штучні каліцтва, які зумовлювали тимчасову або й постійну непрацездатність. Часто особи, які підпадали під мобілізацію, свідомо наносили собі травми, пили оцет, різного роду настоянки, що порушували біологічні процеси організму; обробляли штучно створені рани каустичною содою (гідроксид натрію), яка призводила до сильних хімічних опіків тощо. Нерідкими були випадки, коли подібні дії над власними дітьми вчиняли батьки; задокументованими є факти такої «допомоги» українськими лікарями.

Відносно поширеним явищем стала видача місцевими лікарями, які через брак німецьких фахівців були включені до складу медичних комісій з набору робочої сили, фіктивних довідок про непрацездатність.

Іншим способом легального уникнення мобілізації була робота на місцевих промислових об'єктах, перебування на певних посадах у сфері сільського господарства. В основному мобілізація молоді, яка працювала на підприємствах регіону, розпочалася з кінця літа – осені 1943 року. У кожному конкретному випадку питання звільнення особи, яке залежало від незамінності робітника, вирішувалося під час роботи комісії спільно з керівником підприємства або його представником.

Відвідка про розслідування злочинів нацистів на території Любарського району Житомирської області (Державний архів Житомирської області, фонд Р-2636)

Певний час під мобілізацію не потрапляли особи, які перебували у шлюбі, та матері, на утриманні яких були діти до 12 років. Ці обставини сприяли деякому зростанню кількості шлюбів та народжень дітей. Проте згодом вимога мобілізації лише неодружених осіб була відкинута. Окрім депортації одного із членів подружжя, на роботу до Райху почали відправляти молоді родини та навіть вагітних жінок.

Можливістю уникнення депортації став підкуп відповідальних за мобілізацію осіб, серед яких поліцаї, старости, керуючі будинками, працівники біржі праці тощо. Для підкупу використовувалося усе, що могло їх зацікавити. Зазвичай це були гроші. У Житомирі відкупитися від депортації можна було сумою у розмірі від 5 тис. крб. до 10 тис. крб. Проте відкупитися здебільшого можна було тимчасово, до наступної мобілізаційної кампанії.

Для уникнення мобілізації деякі жінки намагалися налагодити особистісні стосунки з німецькими військовими та працівниками цивільних установ. У середині 1942 року керівник допоміжного управління Звягеля повідомляв гебітскомісара, що при черговій відправці до Німеччини багато військових та інших установ, окремі офіцери і солдати через особистісні мотиви намагалися захистити жінок від депортації. Однак їхня протекція переважно не приносила бажаних результатів.

Фінансовано Європейським Союзом. Однак погляди та висловлені думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Erasmus+ Програми ЄС для освіти, навчання, молоді та спорту. Ані Європейський Союз, ані орган, що надає дозвіл, не можуть нести за них відповідальності.

Сергій СТЕЛЬНИКОВИЧ